

20 let ukrepov za manj kajenja in več zdravja

Okvirna konvencija Svetovne zdravstvene organizacije o nadzoru nad tobakom (WHO FCTC – FrameWork Convention of Tobacco Control)

Tomaž Čakš, Helena Koprivnikar

Letos poteka dvajset let, odkar je vstopila v veljavo Okvirna konvencija Svetovne zdravstvene organizacije (SZO) o nadzoru nad tobakom. To je globalna zdravstvena pogodba, ki je temeljna mednarodna pravna pogodba za obvladovanje epidemije rabe tobaka. Raba tobaka in nikotinskih izdelkov je globalni problem z resnimi posledicami za javno zdravje. Cilj Okvirne konvencije SZO o tobaku je reševanje življenj s preprečevanjem in nadzorom uporabe tobačnih in nikotinskih izdelkov. Tobačna industrija iz zasvojenosti, ki jo ustvarja, kuje ogromne dobičke, išče nove uporabnike predvsem med ženskami, revnimi in mladimi, saj za vsakega umrlega uporabnika nikotinskega izdelka potrebuje vsaj enega novega, da ji gre posel dalje.

Dolgoročna vizija SZO za evropsko regijo je, da le-ta postane regija **brez** z nikotinom povezanih bolezni, smrtnosti in zasvojenosti. V Sloveniji je bila sprejeta Strategija za zmanjševanje posledic rabe tobaka: **Za Slovenijo brez tobaka 2022–2030**, z namenom, da bo Slovenija **v letu 2040 družba brez tobaka in nikotina**, kjer bo **manj kot 5 % prebivalcev, starih 15 let in več**, uporabljalo tobačne, povezane izdelke in druge nikotinske izdelke, ki niso registrirani kot nikotinska nadomestna terapija.

Ključno je spreminjanje dojemanja, kaj je norma v skupnosti. **Uporaba nikotina ni nekaj običajnega**, večina ljudi ga ne uporablja, ljudje se ne rodijo s potrebo po nikotinu. Pomembno je, da ustvarimo okolje, v katerem postane tobak ali drug nikotinski izdelek manj zaželen, sprejemljiv in dostopen. Dejstvo je, da **tisti, ki je zasvojen** z neko snovjo, v tem primeru z nikotinom, **NE more biti svoboden**. Ko tobačni industriji uspe zasvojiti človeka, ji bo ta vsak dan plačeval do svoje prezgodnje bolezni in smrti.

Časovnica sprejemanja okvirne konvencije SZO o nadzoru nad tobakom

- 1999 – Skupščina SZO ustanovi mednarodno pogajalsko telo in tehnično delovno skupino.
- 2000–2003 – formalno oblikovanje osnutka in pogajanja s strani mednarodnega pogajalskega telesa.
- 21. maj 2003 – sprejetje okvirne konvencije o tobačni kontroli SZO s strani Skupščine SZO.
- 27. februar 2005 – konvencija je stopila v veljavo.
- Januar 2010 – ratificiralo jo je že 168 članic.
- 25. september 2003: Slovenija podpiše konvencijo.
- 15. marec 2005: Slovenija ratificira konvencijo.
- Do danes je konvencijo podpisalo 183 pogodbenic, vključno z Evropsko unijo, kar dokazuje, da je konvencija pomembna za vse države ne glede na velikost.

Globalna razširjenost rabe tobaka se od začetka veljavnosti konvencije stalno zmanjšuje. Leta 2005 je bila ocenjena na 29,3 %, do leta 2030 pa naj bi po napovedih znašala 18,1 %. Kar 80 % uporabnikov tobačnih in nikotinskih izdelkov živi v državah z nizkimi ali srednjimi dohodki.

Vpliv konvencije na ukrepe za zmanjševanje rabe tobaka in nikotinskih izdelkov

Od začetka veljavnosti leta 2005 je konvencija o omejevanju rabe tobačnih izdelkov pospešila izvajanje življenjsko pomembnih in z dokazi podprtih politik nadzora nad tobakom po vsem svetu. Pomagala je okrepiti nadzor nad tobakom v tistih državah, kjer so se ukrepi že izvajali pred ratifikacijo, in imela pomembno vlogo pri uvedbi učinkovitih ukrepov nadzora nad tobakom v državah, kjer se ti prej niso izvajali.

Okvirna konvencija SZO je spodbudila gibanje za nadzor nad tobakom. Še nikoli prej ni bila uporabljena moč mednarodnega prava in pogodbenih obveznosti glede vprašanja javnega zdravja na tak način. S tem se je pravno zavezalo vlade, da sprejmejo odločne ukrepe za obvladovanje rabe tobake.

Vloga civilne družbe je bistvena za doseganje ciljev FCTC

Nevladne organizacije so bile ključnega pomena za uspeh pogajanj o konvenciji in do njenega sprejetja. Civilna družba še naprej pomembno prispeva pri zavzemanju za učinkovito izvajanje ter pri spremljanju in poročanju o napredku konvencije na nacionalni in svetovni ravni.

Pravne zmage za nadzor nad tobakom

Okvirna konvencija SZO o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov je zagotovila pomembno podporo in je vladam služila kot orodje pri pravni obrambi pred tobačno industrijo, ki je poskušala izpodbijati ukrepe nadzora nad tobakom. Pravno izpodbijanje avstralskih ukrepov glede enotne embalaže tobačnih izdelkov je bilo zavrnjeno s sklicevanjem na konvencijo, tako v domačih kot mednarodnih postopkih. Podobno se je mednarodno investicijsko sodišče, ki je obravnavalo pravno izpodbijanje urugvajskih grafičnih zdravstvenih opozoril in omejitev različic blagovnih znamk, oprlo na konvencijo in njene smernice. Sodišče je odločilo, da so urugvajski ukrepi z dokazi podprti ukrepi javnega zdravja, in je zato odločilo v korist Urugvaja. Ameriška nevladna organizacija »Campaign for Tobacco-Free Kids« je registrirala 35 pomembnih globalnih sodnih zmag v sodnih postopkih za nadzor nad tobakom. Ni poznano, da bi tobačna industrija v sodnih postopkih uspela.

GLAVNE USMERITVE KONVENCIJE

Reguliranje tobačnih in drugih nikotinskih izdelkov: prepoved dodatkov za povečevanje privlačnosti

Ključna strategija, ki jo uporablja tobačna industrija, da bi pritegnila ljudi k uporabi tobaka, je prikrivanje ostrine tobaka in nikotinskih izdelkov z dodanimi prijetnimi okusi in drugimi dodatki, kar prispeva k všečnosti in trajni uporabi teh izdelkov. Pogodbenice konvencije so že leta 2010 sprejele delne smernice za člena 9 in 10 ter priporočile, naj države prepovejo ali omejijo sestavine, ki se lahko uporabljajo za povečanje privlačnosti tobačnih izdelkov.

Zaščita nadzora nad tobakom pred komercialnimi in drugimi interesi tobačne industrije

Lobistične aktivnosti tobačne industrije so še vedno največja ovira za izvajanje konvencije. Vlade so v skladu s konvencijo dolžne zaščititi svoje politike s členom 5.3 in njenimi izvedbenimi smernicami, ki določajo ukrepe, ki jih vlade lahko sprejmejo za zaščito javnih zdravstvenih politik pred komercialnimi in drugimi interesi tobačne industrije in tistih, ki podpirajo njene interese. Konvencija je sicer uspela povečati ozaveščenost o vplivanju tobačne industrije, spodbudila ukrepe za nasprotovanje vplivom te industrije na globalni ravni, a vendar se tobačna industrija vedno bolj vmešava v politike javnega zdravja, še posebej v času po pandemiji covida.

Ukrepi za nadzor nad tobakom za preprečevanje kroničnih nenalezljivih bolezni

Politike za nadzor nad tobakom so splošno priznane kot visoko stroškovno učinkoviti ukrepi za reševanje življenj pri preprečevanju pljučnih in srčno-žilnih bolezni ter različnih vrst raka. Spodaj navedeni ukrepi so se izkazali kot učinkoviti v preprečevanju in zmanjševanju uporabe tobačnih izdelkov:

- zvišanje trošarin in cen;
- omejitve dostopnosti;
- uvedba grafičnih zdravstvenih opozoril na embalažah;
- uvedba enotne embalaže;
- prepovedi oglaševanja, promocije in sponzoriranja;
- odprava izpostavljenosti tobačnemu dimu v vseh zaprtih delovnih prostorih, na javnih mestih in v javnem prometu;
- zagotavljanje stroškovno učinkovite podpore pri opuščanju vsem uporabnikom nikotina, vključno s kratkimi nasveti, nacionalno brezplačno linijo za odvajanje od kajenja (v Sloveniji 080 2777) in drugimi oblikami pomoči.

Nadzor nad tobakom je pospeševalec trajnostnega razvoja – varovanje okolja

Konvencija ugotavlja okoljsko škodo, ki jo povzroča tobačna industrija, od krčenja gozdov do cigaretnih ogorkov in tobačne embalaže. Vsako leto je nepravilno odvrženih na milijarde cigaretnih ogorkov. Ti so sestavljeni iz tisočev celuložno-acetatnih vlaken, razpadajo v mikroplastiko, onesnažujejo svetovne ekosisteme ter v okolje sproščajo težke kovine in druge kemikalije. V nedavnem sklepu upravnega organa WHO FCTC je zapisano, da so »plastični cigaretni filtri nepotrebna in problematična plastika za enkratno uporabo, ki uničuje mikroorganizme in morsko življenje ter onesnažuje oceane«. Dodaten naraščajoči problem so odpadki elektronskih cigaret.

SZO svetovni dan brez tobaka 2025: »Razkrijmo manipulacije tobačne industrije«

31. maja obeležujemo svetovni dan brez tobaka, ki je bil tudi letos posvečen preprečevanju vpliva tobačne industrije na otroke in mladostnike. V Sloveniji letos poteka pod geslom »Razkrijmo manipulacije tobačne industrije«.

V zadnjih desetletjih se namreč na trgu pojavljajo novi tobačni in nikotinski izdelki, ki so zasnovani tako, da so še posebej privlačni mladim. Industrija uporablja številne zavajajoče taktike, da otroke in mladostnike pritegne k uporabi novih tobačnih in nikotinskih izdelkov, jih zasvoji z nikotinom in pridobi čim večje število novih uporabnikov svojih izdelkov. Še posebej pomembno vlogo pri tem imajo številne privlačne arome in obsežno oglaševanje v digitalnih medijih in družbenih omrežjih.

»Tobačna in nikotinska industrija že dolgo in zaskrbljujoče trži škodljive izdelke, zlasti otrokom in mladim,« je dejala dr. Adriana Blanco Marquizo, vodja sekretariata WHO FCTC. »Ti panogi lovita mlade in jih s sladkimi okusi, bleščečo embalažo in zavajajočimi sporočili zapeljujeta v zasvojenost. Te taktike povečujejo dobiček tobačne industrije, vendar to počnejo za uničujočo ceno za zdravje ljudi – zato moramo nujno in odločno ukrepati, da jih ustavimo.«

Ena najučinkovitejših in najnevarnejših taktik, ki jih uporablja industrija, je uporaba okusov. Ti okusi, od mentola do manga, privabljajo nove uporabnike nikotina, zlasti mladostnike, in olajšajo začetek in nadaljevanje uporabe teh izdelkov ter prispevajo k začetni in dolgotrajni uporabi.

»To vprašanje presega javno politiko – gre za zaščito naših otrok, družin in skupnosti pred izdelki, ki so zasnovani tako, da zasvojijo in ubijajo,« je dodala dr. Blanco Marquizo.

Na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje smo v sodelovanju z Ministrstvom za zdravje, Svetovno zdravstveno organizacijo, Nacionalnim laboratorijem za okolje, zdravje in hrano, Kliniko Golnik, mladinsko zvezo Brez izgovora Slovenija in Slovensko zvezo za javno zdravje, okolje in tobačno kontrolo obeležili svetovni dan brez tobaka 2025 z nacionalnim simpozijem. Cilj simpozija je bil, da v različnih javnostih povečamo znanje o novih tobačnih in nikotinskih izdelkih, vplivih na mlade, preprečevanju uporabe in veljavni zakonodaji.

Udeležence so na začetku simpozija nagovorili ministrica za zdravje dr. Valentina Prevolnik Rupel, strokovni direktor Nacionalnega inštituta za javno zdravje, predstavnica Urada Svetovne zdravstvene organizacije v Sloveniji Sanja Vuzem, s strani Zdravniške zbornice Slovenije pa je udeležence nagovoril njen podpredsednik Rok Ravnikar, dr. med. Vsi so izpostavili perečo problematiko uporabe tobaka in nikotina ter pozvali k ukrepanju.

Predavanja v okviru nacionalnega simpozija si lahko ogledate na naslednjih povezavah:

<https://youtu.be/jCGCBzQvFUs> (A. Drev)
<https://youtu.be/PqzWGKERjE0> (H. Koprivnikar)
<https://youtu.be/QEtoztzy78o> (M. Neuberger)
<https://youtu.be/2ibwnKIqrE0> (M. Zidarn)
<https://youtu.be/Vclq8gXapNQ> (M. Kozlovič)
<https://youtu.be/jHfSeSIXBjk> (N. Polh)
<https://youtu.be/9kZpK6uDIgk> (T. Čakš)
<https://youtu.be/ZHxwbQ5tIDI> (V. Marinko)
<https://youtu.be/OTgmCkhmsek> (S. Mehlin, K. Blaznik, B. Kocjan Slapar)
<https://youtu.be/zfa9CODZk8g> (L. Smojver in L. Arnuš)

V Sloveniji vsak teden zaradi bolezni, povzročenih s tobakom, umre vsaj 60 prebivalcev. V zadnjih letih je močno narasel delež uporabnikov novih tobačnih in nikotinskih izdelkov, predvsem med mladostniki in mladimi odraslimi. Prvi podatki nakazujejo, da se med njimi morda zvišuje tudi odstotek kadilcev cigaret. Za preprečevanje in zmanjševanje uporabe izdelkov s tobakom in nikotinom aktivna tobačna politika potrebuje akcijo vlade in parlamenta ter širše javnosti. Glavni naporji morajo biti usmerjeni proti tobačni industriji, ki deluje izključno po logiki dobička, ne pa proti kadilcem. Tem je treba ves čas nuditi podporo in pomoč pri njihovem odločanju in trudu za opustitev teh izdelkov.

Viri

1. Highlights from 20 years of tobacco control. Brochure 20-year anniversary of the entry into force of the WHO Framework Convention on Tobacco Control. Secretariat of the WHO. 2025.
<https://fctc.who.int/resources/publications/m/item/highlights-from-20-years-of-tobacco-control>
2. World Health Organization. WHO report on the global tobacco epidemic, 2025: warning about the dangers of tobacco. Geneva: World Health Organization. 2025. ISBN: 978-92-4-011206-3
3. <https://fctc.who.int/newsroom/news/item/30-05-2025-who-fctc-urges-parties-to-prohibit-ingredients-used-to-increase-product-attractiveness-and-palatability>
4. Two Decades of Action: Strategies to Advance Tobacco Control in the Western Pacific. Manila: World Health Organization Regional Office for the Western Pacific; 2024.
5. World Health Organization. WHO report on the global tobacco epidemic 2023: Protect people from tobacco smoke. Geneva: World Health Organization. 2023.
6. Major Tobacco Control Litigation Victories. In: International Legal Consortium at the Campaign for Tobacco-Free Kids [website]. Washington DC: Campaign for Tobacco-Free Kids
(<https://www.tobaccocontrolaws.org/litigation/major-litigation-decisions>, accessed 7 February 2025).
7. WHO clinical treatment guideline for tobacco cessation in adults. Geneva: World Health Organization. 2024. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
8. Ministrstvo za zdravje RS. Strategija za zmanjševanje posledic rabe tobaka. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje RS; 2022. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-X4XKXXWV>.
9. Nacionalni inštitut za javno zdravje. Na poti do Slovenije brez tobaka 2040. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje; 2021. Dostopno na: <https://nijz.si/zivljenjski-slog/na-poti-do-slovenije-brez-tobaka-2040-ob-mesecu-preprecevanja-zasvojenosti/>.
10. Skupaj za zdravje. Dostopno na: <https://www.skupajzazdravje.si/opuscanje-kajenja/svetovalni-telefon-za-pomoc-pri-opuscanju-kajenja/>.

Dr. Tomaž Čakš, dr. med., Helena Koprivnikar, dr. med., Nacionalni inštitut za javno zdravje